

STJEPAN BABIĆ DALIBOR BROZOVIĆ
MILAN MOGUŠ SLAVKO PAVEŠIĆ
IVO ŠKARIĆ STJEPKO TEŽAK

**POVIJESNI PREGLED,
GLASOVI I OBlici
HRVATSKOGA
KNJIŽEVNOG JEZIKA**

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
GLOBUS NAKLADNI ZAVOD

DJELA HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI
RAZRED ZA FILOLOŠKE ZNANOSTI

Knjiga 63

Urednik
akademik RADOSLAV KATIČIĆ

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

808.62(091)
808.62-4
808.62-55

POVIJESNI pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika : nacrti za gramatiku / Stjepan Babić ... [et al.] – Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti [etc.], 1991. – 743 str. : ilustr. ; 25 cm – (Djela Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti = Opera Academiae scientiarum et artium Croaticae. Razred za filološke znanosti ; knj. 63)
(Biblioteka Posebna izdanja / Globus)
ISBN 86-407-0014-1
1. Babić, Stjepan
910709137

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
GLOBUS, NAKLADNI ZAVOD

Stjepan Babić – Dalibor Brozović – Milan Moguš
– Slavko Pavešić – Ivo Škarić – Stjepko Težak

POVIJESNI PREGLED, GLASOVI I OBLICI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

NACRTI ZA GRAMATIKU

ZAGREB, 1991.

© Globus, Nakladni zavod, Zagreb 1991.
HAZU, Zagreb 1991.

Recenzenti

za *Povijesni pregled*
akademik DALIBOR BROZOVIĆ
akademik RADOSLAV KATIČIĆ

za *Fonetiku*
akademik DALIBOR BROZOVIĆ
akademik MILAN MOGUŠ

za *Fonologiju*
akademik RADOSLAV KATIČIĆ
akademik MILAN MOGUŠ

Za *Oblike (morfologiju)*
akademik DALIBOR BROZOVIĆ
akademik BOŽIDAR FINKA

Izrađeno u organizaciji Zavoda za hrvatski jezik IF u Zagrebu. Knjiga je tiskana novčanom potporom Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske i Ministarstva znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	11
POVIJESNI PREGLED HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (Milan Moguš)	15
UVOD	17
PREDSTANDARDNO RAZDOBLJE	21
1. period: jezik od 9/10. do 15. stoljeća	21
2. period: jezik 16. stoljeća	26
3. period: jezik od početka 17. do sredine 18. stoljeća	33
Zaključna razmatranja	40
STANDARDNO RAZDOBLJE	42
4. period: jezik od sredine 18. stoljeća do hrvatskog narodnog preporoda	42
5. period: jezik od hrvatskog narodnog preporoda do konca 19. stoljeća ..	48
6. period: standardni jezik 20. stoljeća	58
FONETIKA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (Ivo Škarić)	61
Uvodne napomene	63
I. dio	67
UVOD	67
Određenje govora	68
Definicija govora	69
Govor je komunikacija	70
Govor je čovječka komunikacija	71
Govor je zvučan	72
Govor je optimalna komunikacija	73
Troritmičnost govora	75
Glas i tekst	76
Govorni znakovi	78
Govorne funkcije	81
Temeljne govorne jedinice	82
Dvije funkcije govornih jedinica	83
Fonetika i fonologija	84
II. dio	87
GOVORNA SIGNALIZACIJA	87
Odašiljanje govora	88
Izgovor	88
Govorni organi	89

Živčani sustav	89
Izvršni govorni organi	100
Izgovor glasnika	120
Izgovorne osobine	120
Izgovorni oblici	121
Izgovorni načini	131
Govorni zvuk	146
Zvuk	146
Govorni zvukovi	175
Spektralni oblik	177
Spektralni sastav	202
Promjene zvuka u vremenu	208
Unutarnje trajanje glasnika	213
Zvučna jakost	217
Učestalost periodičnih titraja (TON)	219
Primanje govora	220
Izvanslušno primanje govora	221
Izvanslušni govorni osjeti	221
Izvanslušna slika govora	225
Izvanslušne slike glasnika	225
Izvanslušna slika glasa	225
Slušanje govora	229
Sluh	229
Uho	230
Slušanje	240
Prepoznavanje govornih oblika	256
III. dio	281
GOVORNI DIJELOVI	281
Prozodijska sredstva	284
Ton i intonacija	284
Glasnoća i naglasak	287
Boja glasa	290
Spektralni sastav	294
Stanke	295
Govorna brzina	297
Ritam	299
Govorna modulacija	301
Način izgovora glasnika	302
Mimika i gesta	303
Znakovi u glasu	303
Govorni članci	305
Diskurs i izreka	305
Odlomak	306
Rečenica	306
Intonacijska jedinica	309
Govorna riječ	315
Slog	327
Fonemski sloj	337
Kazalo	360
Kazalo pojmova	372

FONOLOGIJA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

(Dalibor Brozović)	379
--------------------------	-----

UVOD	381
------------	-----

PISMO	391
-------------	-----

GLASOVI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA	396
--	-----

FONEMIKA	417
----------------	-----

OBLICI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (MORFOLOGIJA)

(Slavko Pavešić – Stjepko Težak – Stjepan Babić)	453
--	-----

Oznake izvora	455
---------------------	-----

UVOD (Slavko Pavešić)	460
-----------------------------	-----

RIJEČ	462
-------------	-----

Riječ u govornom nizu	462
-----------------------------	-----

Fonemski sastav riječi	466
------------------------------	-----

Morfemski sastav riječi	469
-------------------------------	-----

VRSTE RIJEČI	473
--------------------	-----

Kategorija lica	477
-----------------------	-----

IMENICE	480
---------------	-----

Leksičke osobine imenica	480
--------------------------------	-----

Gramatičke osobine imenica	483
----------------------------------	-----

DEKLINACIJA IMENICA	489
---------------------------	-----

Imenice a-vrste	490
-----------------------	-----

Imenice muškoga roda	490
----------------------------	-----

Jednina	490
---------------	-----

Nominativ jednine	490
-------------------------	-----

Genitiv jednine	497
-----------------------	-----

Dativ jednine	499
---------------------	-----

Akuzativ jednine	500
------------------------	-----

Vokativ jednine	500
-----------------------	-----

Lokativ jednine	505
-----------------------	-----

Instrumental jednine	506
----------------------------	-----

Množina	508
---------------	-----

Nominativ množine	508
-------------------------	-----

Genitiv množine	513
-----------------------	-----

Dativ, lokativ, instrumental množine	518
--	-----

Akuzativ množine	519
------------------------	-----

Vokativ množine	519
-----------------------	-----

Posuđenice na -e, -i, -u, -o	519
------------------------------------	-----

Imenice muškog roda s nastavkom -o/-e u N ¹	520
--	-----

Imenice srednjega roda	522
------------------------------	-----

Imenice srednjega roda s nastavkom -o/-e u N ¹	523
---	-----

Imenice srednjega roda bez nastavka u N ¹	527
--	-----

Imenica <i>doba</i>	529
---------------------------	-----

Uzorci imeničke promjene a-vrste	529
--	-----

Imenice e-vrste (Stjepko Težak)	569
---------------------------------------	-----

Jednina	572
---------------	-----

Nominativ jednine	572
-------------------------	-----

Genitiv jednine	573
-----------------------	-----

Dativ jednine	574
---------------------	-----

Akuzativ jednine	580
Vokativ jednine	580
Lokativ jednine	585
Instrumental jednine	585
Množina	585
Nominativ množine	586
Genitiv množine	586
Dativ množine	592
Akuzativ množine	592
Vokativ množine	592
Lokativ množine	593
Instrumental množine	593
Uzorci imeničke promjene e-vrste	594
Imenice i-vrste	600
Jednina	601
Nominativ jednine	601
Genitiv jednine	601
Dativ jednine	602
Akuzativ jednine	602
Vokativ jednine	603
Lokativ jednine	603
Instrumental jednine	603
Množina	605
Nominativ množine	605
Genitiv množine	605
Dativ množine	607
Akuzativ množine	607
Vokativ množine	607
Lokativ množine	608
Instrumental množine	608
Uzorci imeničke promjene i-vrste	608
PRIDJEVI	613
Leksičke osobine pridjeva	613
Gramatičke osobine pridjeva	615
Deklinacija određenih pridjeva	618
Jednina	619
Nominativ jednine	619
Genitiv jednine	619
Dativ jednine	621
Akuzativ jednine	622
Vokativ jednine	623
Lokativ jednine	623
Instrumental jednine	624
Množina	625
Nominativ množine	625
Genitiv množine	625
Dativ množine	625
Akuzativ množine	626
Vokativ množine	626
Lokativ množine	627

Instrumental množine	628
Deklinacija neodređenih pridjeva	628
Stupnjevanje (komparacija) pridjeva	631
Tvorba komparativa	633
Glasovne promjene u komparativu	635
Naglasak u komparativu	636
Tvorba superlativa	636
Glasovne promjene u superlativu	636
Naglasak u superlativu	636
Deklinacija komparativa i superlativa	636
Uzorci pridjevske promjene	638
ZAMJENICE (Stjepan Babić)	645
O zamjenicama općenito	645
Imeničke zamjenice	646
Lične zamjenice	647
Povratna zamjenica <i>sebe</i>	650
Neodređene imeničke zamjenice	651
Pridjevne zamjenice	653
Posvojne zamjenice	653
Pokazne zamjenice	655
Neodređene pridjevne zamjenice	659
Napomena o stupnjevanju pridjevnih zamjenica	662
BROJEVI	663
GLAGOLI	668
Glagoli i njihove kategorije	668
Glagolski vid	669
Način vršenja glagolske radnje	671
Kategorija stanja	672
Kategorija načina	673
Kategorija vremena	674
Prijelaznost i neprijelaznost glagola (glagolska rekcija)	674
Nepotpuni glagoli	677
Bezlični glagoli i bezlični oblici ličnih glagola	678
Tvorba glagolskih oblika	678
Tvorba prostih glagolskih oblika	679
Prezent	680
Glagolske vrste	681
I. vrsta	681
II. vrsta	689
III. vrsta	689
IV. vrsta	689
V. vrsta	689
VI. vrsta	695
Imperfekt	695
Aorist	697
Imperativ	705
Glagolski pridjev radni	707
Glagolski pridjev trpni	711

Particip prezenta	713
Particip perfekta	714
Tvorba složenih glagolskih oblika	715
Perfekt	715
Pluskvamperfekt	716
Futur I.	716
Futur II.	717
Kondicional I.	718
Kondicional II.	718
Pasiv	719
NEPROMJENLJIVE RIJEČI	721
Prilozi	721
Prijedlozi	724
Veznici	732
Čestice	734
Usklici	738

PREDGOVOR

U ovom se svesku zaokružuje iscrpni gramatički opis hrvatskoga književnog jezika. Tvorba riječi i sintaksa obrađene su već u dva posebna sveska koji su izašli još 1986. godine. U ovu je knjigu uvršten i povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika, kojim se određuje i objašnjava pravi sadržaj toga pojma i njegov položaj u cjelini standardne novoštokavštine i hrvatskoga ili srpskog jezika.

Prilozi što su ovdje skupljeni također su, kao Tvorba riječi Stjepana Babića i moja Sintaksa, izrađeni u okviru projekta »velike gramatike« hrvatskoga književnog jezika što je pod vodstvom akademika Ljudevita Jonkea zasnovan još u jesen 1969. i ostvarivao se u organizaciji Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku u Zagrebu uz financijsku pomoć Samoupravne interesne zajednice za znanstveni rad SR Hrvatske. Poslije Ljudevita Jonkea stali su na čelo Zavoda Božidar Finka i Antun Šojat te su i oni s velikim zalaganjem vodili poslove oko toga zahtjevnog pothvata. A o radu na prilogima što se ovdje objavljuju vodili su brigu svi nosioci projekta, drugi autori, cijelo uredništvo »velike gramatike«.

Premda su se prilozi ove šestorice autora našli među koricama jedne knjige i tvore svojevrsnu tematsku cjelinu, ostali su ipak samostalna djela, svako zamišljeno i izvedeno za se. Ujednačivanju i usklađivanju, koliko god da je unutar jedne knjige poželjno, bile su po naravi predmeta povučene dosta uske granice. Svaki je od autora drukčije zasnovao svoje izlaganje, drukčije ga izveo, i trebalo je njegovoj odabranoj koncepciji ostaviti da dođe do punog izražaja. A rukopisi su nastajali u razno vrijeme i u raznim prilikama u dugom nizu godina, pa su i odatle prilozi u ovoj knjizi uočljivo raznorodni.

Prvi je, još od samoga početka rada na »velikoj gramatici«, Slavko Pavešić počeo pisati morfologiju. U okviru projekta bili su to prvi koraci. Osjeća se to još u širini zahvata kojim je utemeljio svoj dio, kao da s njime stoji posve sâm. U prethodnom elaboratu izradio je uvod i započeo opisivati oblike imenica. Stigao je, međutim, dovršiti samo deklinaciju onih kojima je genitiv obilježen nastavkom -a. Tu ga je prekinula smrt. Njegov je posao nastavio Stjepko Težak. Okviri su mu time bili već zacrtani i on je nastojao da se prilagodi svojem prethodniku, da se uživi u njegov način izlaganja i da nastavak što manje odudara od torza koji je ostao od naprasno prekinuta rada.

Težak je opisao deklinacije u kojima je genitiv jednine obilježen nastavcima -e i -i i time je dovršio poglavlje o morfologiji imenica. Tomu je dodao još poglavlje o oblicima pridjeva. Koliko god je svjesno i disciplinirano koracao u Pavešićevim stopama, ipak se u tom radu jako očitovala njegova osobnost

i vlastit jezikoslovni nazor, pa mu je prilog, usprkos ograničenjima koja je sam sebi nametnuo, jednako samosvojan kao i prilozi drugih autora u ovoj knjizi.

U ispunjavanju praznine što je nastala gubitkom Pavešića priskočio je i Stjepan Babić. Kad se oslobodio autorskih obveza prema Tvorbi riječi, dao se svim silama na morfologiju i opisao oblike zamjenica, brojeva i glagola te obradio nepromjenljive riječi: priloge, prijedloge, veznike, čestice i uzvike. On je pri tome išao svojim putem i slijedio vlastita shvaćanja te je tako autorska raznolikost u obradbi oblika hrvatskoga književnog jezika postala još izraženija. Nije bilo moguće ujednačiti citiranje njihovih primjera iz književnosti, a Pavešiću se nisu mogla ni sigurno odrediti sva vrela. Ipak i nepotpune i ne uvijek sasvim jasne oznake vrijede više nego nikakve. Svima je trima autorima morfologije zajednička težnja za višim stupnjem podrobnosti i iscrpnosti nego je dosad bio postignut, za novom sustavnosti opisa kakve još nema u gramatikama standardne novoštokavštine.

Milan Moguš je napisao povijesni pregled, bez kakvoga ozbiljne gramatike ne može biti kad joj je predmet, kao što je hrvatski književni jezik, bitno određen ne samo uporabno nego upravo i povijesno, kada mu u osobinama ustrojstva svugdje prosijavaju povijesni slojevi pa se i njegova pojavnost samo tako može doista razumjeti. Stoga su bez toga pregleda i knjige o tvorbi i sintaksi ostajale nedorečene. Autor je izradio sintezu dosadašnjih rezultata, ali je u svoj prilog unio i sasvim novih pogleda i podataka.

Još od prvih početaka projekta Dalibor Brozović je preuzeo zadatak da za »veliku gramatiku« napiše fonologiju. Zbog mnogih njegovih obveza i teške preopterećenosti taj se rad otegnuo i dovršava se tek sada kada se rukopis knjige sprema za tisak. Glasovi hrvatskoga književnog jezika, niti ikojega drugog pojavnog oblika standardne novoštokavštine, nisu još sustavno opisani s gledišta fonologije, pa je Brozovićev prilog ovom svesku doista pionirsko djelo.

Dok se je još radilo na dovršavanju fonologije i morfologije, odlučilo je uredništvo »velike gramatike« da upotpuni prikaz glasova i fonetikom zasnovanom na najsuvremenijim rezultatima što su postignuti u proučavanju govora. Taj je posao povjeren Ivi Škariću, koji je svoju obvezu prema projektu, preuzetu kada je rad na njem bio već daleko odmaknuo, dospio izvršiti tek pred samo pripremanje ovoga rukopisa za tisak. Njegov rad nije manje pionirski od Brozovićeve jer takva utemeljenog i podrobnoga prikaza glasova, zvukova i govornih pokreta u našoj gramatičkoj literaturi još nema, ako i jest Maretić uveo u nju zanimljivih fonetičkih podataka, dakako s gledišta svojega vremena.

Svaki od tih priloga ovom svesku ostaje sâm za se autorsko djelo i svaki je pisac odgovoran za obradbu i prikaz svoje materije. Među njima ne valja tražiti potpune sukladnosti i sklada u gledanju na pojedina pitanja i u odgovorima što ih daju na njih jer su to često znanstveni problemi o kojima na današnjem stupnju spoznaje i najpozvaniji stručnjaci valjano mogu suditi različito. Ipak iz svih tih priloga izbija cjelovit jezikoslovni nazor kakav je u nas, u zagrebačkoj sredini, prevladavao kad se snovala »velika gramatika« i izrađivali ovi prvi prilozi za nju. U tome jest pravo jedinstvo svega ovoga rada i to ga čini prinosom zajedničkom djelu, u kojem se ne potire jezikoslovna osobnost svakoga od prinosnika.

Svi tako stoje zajedno, a ipak i svaki za se, pa čitatelj svakomu treba i da pristupa tako. Uredniku je bio zadatak da koliko je to u zadanim prilikama bilo moguće utre put do cjeline, da pomogne čitati šest autorskih djela kao jednu

knjigu. Ali se pri tome svakomu od njih morao ostaviti vlastit pogled na predmet, vlastito izlaganje i prikazivanje, vlastit gramatički govor i vlastit jezikoslovni glas.

U srpnju 1989.

Radoslav Katičić

POVIJESNI PREGLED
HRVATSKOGA
KNJIŽEVNOG JEZIKA